Міністерство освіти і науки України

Департамент освіти, науки, молоді та спорту

Хмельницької обласної державної адміністрації

Управління освіти і науки Кам’янець – Подільської міської ради

Позашкільне навчально-виховне об'єднання

«Кам’янець на Поділлі»

Методична розробка екскурсії

Національним історико-архітектурним заповідником «Кам’янець»

Недря Тетяна Володимирівна

керівник гуртка

Позашкільного навчально-виховного об’єднання

Кам’янець-Подільський

2022

Автор-упорядник:

Недря Т.В. – керівник гуртка Позашкільного навчально-виховного об'єднання

«Кам'янець на Поділлі». Методична розробка екскурсії Національним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець»/Т.В. Недря. м.Кам'янець-Подільський, 2022р., с.35.

Рецензент:

Воронюк Л.А. – вчитель суспільних дисциплін СЗОШ № 5 м.Кам'янець-Подільський.

Схвалено для використання в навчально- виховному процесі на засіданні методичної ради ПНВО (протокол №7 від 27.12.2021 року).

Методична розробка екскурсії Національним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець» є важливим чинником у патріотичному вихованні з використанням місцевого краєзнавчого матеріалу, що підводить учнів до глибшого розуміння навколишнього середовища і сприяє пробудженню поваги і любові до рідної вулиці, міста, району і загалом державі, де вони народилися і виросли.

Розробка складаються з «Вступу», «Орієнтовного плану та маршруту екскурсії», «Загальних методичних положень проведення екскурсії», «Методики проведення екскурсії НІАЗ «Кам'янець» «Висновків», «Додатків».

Рекомендовано організаторам туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО, ЗПО.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

Розділ 1. Загальні методичні положення проведення екскурсії 6

Розділ 2. Орієнтовний план та маршрут екскурсії 9

Розділ 3. Методика проведення екскурсії НІАЗ «Кам’янець» 11

ВИСНОВКИ 20

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА 21

ДОДАТКИ 22

ВСТУП

«Народ, що не знає
своєї історії - народ сліпців»
О. Довженко

Враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції Гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активній громадянській позиції. Патріотизм на даний час є нагальною потребою держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами-патріотами, здатними забезпечити Україні гідне місце в цивілізованому світі, особистостями, які своєю діяльністю, любов'ю до Батьківщини, досягли б вільного саморозвитку і збереження індивідуальності української нації.

Кам'янець-Подільський – одне з найстаріших міст України. Має унікальну історію, неповторні архітектурні пам'ятки, свої культурні традиції, мальовничу природу. Недарма споконвіків місто називають містом-фортецею, «перлиною», «квіткою на камені». Не зважаючи на поважний вік, місто зараз динамічно розвивається. Має багату освітянську базу, значний промисловий потенціал, попри всі негаразди в країні з впевненістю дивиться у майбутнє.

Екскурсія – досить поширена форма пізнавально-освітньої роботи з дітьми. За її допомогою досягаються важливі педагогічні цілі.

Мета розробки:

виховання в здобувачів освіти ЗЗСО та вихованців ЗПО почуття патріотизму та любові до одного з найцікавіших міст України, популяризація рідного міста як привабливого осередку туризму;

Завдання розробки:

- вивчення здобувачами освіти історії, архітектурних і природних пам’яток м. Кам’янець-Подільського;

- методична допомога в проведенні екскурсії Національним історико-архітектурним заповідником «Кам’янець»;

-

Вид екскурсії: пішохідна

Тривалість екскурсії: рух маршрутом екскурсії 3,5 – 4,5 год., розповідь екскурсовода – 2 год.

Місце проведення екскурсії – Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Старе місто).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

Проведення екскурсії – це чудовий спосіб поєднувати інтелектуальний розвиток та цікавий відпочинок. Адже саме в музеях, під час відвідування визначних місць, діти дізнаються багато нового, візуалізують свої знання, навчаються. Така форма роботи надзвичайно дієва, особливо наприкінці навчального року. Зважаючи на це, вчителю потрібно не лише мати бажання вирушити з учнями у подорож. Педагог має бути обізнаним із правовими аспектами організації та проведення екскурсій, які дозволять зробити мандрівку продуктивною, цікавою, а головне – безпечною [5].

Брати участь у екскурсії можуть усі діти, які виявили бажання і не мають медичних протипоказань. Кількість учасників екскурсійної групи визначає її керівник разом із навчальним закладом (може включати від 10 до 40 учасників віком від 6 років). Відповідальні особи повинні отримати копію наказу щодо проведення екскурсії та список учасників групи.

Безпосередньо під час проведення екскурсії керівник групи та його заступники мають забезпечити дотримання учнями необхідних правил та інструкцій. Крім того, на них покладені такі обов’язки [5]:

- вживати необхідних заходів для створення безпечних умов для учасників екскурсії;
- дотримуватися затвердженого маршруту та плану екскурсії (окрім ситуацій, коли учасникам загрожує небезпека);
- не допускати вибування учасників екскурсії без супроводу одного із заступників її керівника (від’їзд учасників можливий лише за умови, що в групі є два чи більше заступники);
- у разі настання нещасного випадку терміново організувати надання першої домедичної допомоги потерпілому, а за необхідності – доставити його до закладу охорони здоров’я;
- повідомити про нещасний випадок організатора екскурсії.

Керівник екскурсійної групи має право припинити мандрівку чи змінити її маршрут у разі виникнення небезпечних явищ та обставин, а також погіршення фізичного чи морального стану учасників [3].

В ході організації екскурсії керівник групи (вчитель) проводить вступну бесіду: означити мету і завдання екскурсії, з'ясувати готовність дітей до сприйняття змісту екскурсії, повідомляє дії групи після екскурсії (наприклад: проведення квесту). Якщо вчитель добре знає екскурсійні об'єкти, то краще, щоб пояснення він давав сам. Вразі якщо пояснення дає супроводжуючий (екскурсовод), слід заздалегідь обговорити з ним цілі та зміст екскурсії, маршрут екскурсії, обсяг інформації. Рухаючись маршрутом екскурсії, на чолі групи школярів має йти супроводжуючий (екскурсовод), а вчителю належить слідувати останнім і тримати під наглядом усіх учнів [5]. Безпосередньо під час проведення екскурсії керівник групи має забезпечити дотримання учнями необхідних правил та інструкцій. Перед початком екскурсії керівник групи (вчитель) повинен провести інструктаж з безпеки життєдіяльності, інструктаж про правила поведінки під час екскурсії та руху на маршруті екскурсії [2]:

Підготовча робота керівника групи (вчителя) до екскурсії:

- складання плану екскурсії з освітньо-розвиваючими і виховними цілями;
- добір і вибір екскурсійних об'єктів;
- постановка перед учнями конкретних запитань відповідно теми екскурсії;
- продумування та узгодження ходу екскурсії;
- відвідування учнями музеїв та пам'яток під час екскурсії, вирішення питання про те, хто буде в ролі екскурсовода.

Успіх екскурсії багато в чому залежить від професіональних якостей екскурсовода. Він повинен досконало володіти такими навичками проведення екскурсії [5]:

- викладання тексту екскурсії повинен бути цікавим, правдивим, спиратися на достовірні історичні матеріали;
- мова екскурсовода повинна бути емоційною і чіткою;

- екскурсія не повинна бути перевантажена цифровим матеріалом;
- перехід від однієї підтеми до іншої повинен бути логічно виваженим;
- при викладанні підтеми обов’язково використовувати прийом проблемного порівняльного показу;
- розповідаючи про архітектурні пам’ятки Старого міста необхідно зупиняти туристів так, щоб об’єкт виглядав з найпривабливішого ракурсу;
- бажано на протязі всієї екскурсії дотримуватися принципу хронологічної послідовності викладання матеріалу;
- необхідно використовувати різні методичні прийоми:

  а) особливу увагу приділяти поєднанню розповіді з показом;

  б) використовувати портфель екскурсовода;
- врахування та виконання побажань екскурсантів під час екскурсійної програми;
- емоційне викладання матеріалу з історії міста, коректне, ввічливе спілкування з туристською групою під час екскурсії.

РОЗДІЛ 2. ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН ТА МАРШРУТ ЕКСКУРСІЇ

Екскурсія – досить поширена форма пізнавально-освітньої роботи з дітьми. За її допомогою досягаються різні педагогічні цілі. Слово *екскурсія* (англ. excursion) латинського походження і в перекладі означає вилазку, відвідування будь-якого місця або об'єкта з метою його вивчення. Під екскурсією розуміють таку форму організації освітнього процесу, за якої учні сприймають і засвоюють знання шляхом переміщення до місця розташування досліджуваних об'єктів (природи, історичних пам'яток тощо) та безпосереднього ознайомлення з ними.

Орієнтовний план проведення екскурсії екскурсоводом:

1. Зустріч групи, (при необхідності трансфер до місця початку екскурсії).
2. Привітання групи.
3. Викладання довідкових даних про екскурсію:

- тривалість екскурсії (від 3,5 до 4,5 годин);
- планування обіду;
- відвідини музеїв;
- інформація про сувенірну продукцію, наявність магазинів, аптек тощо.

4. Проходження екскурсійного маршруту.
5. Вільний час або проведення квесту.

Маршрут екскурсії НІАЗ «Кам'янець».

Початок екскурсії:

1 зупинка: оглядовий майданчик біля Новопланівського мосту.

2 зупинка: Св'ято – Троїцький майдан.

3 зупинка: майдан Руський ринок.

4 зупинка: Нижня Польська брама

(Підйом сходами Фаренгольця.)

5 зупинка: оглядовий майданчик на вул. Татарській біля монастиря Уршулянок.

6 зупинка: Кафедральний Петропавлівський костел.

7 зупинка: майдан Польський ринок, відвідини музеїв «Історія грошового обігу на теренах Поділля у XIV-XVIII ст., у XIX ст.», «Історія Магдебурзького права та самоврядування на Поділлі, у м. Кам'янці-Подільському».

8 зупинка: Домініканський монастир.

9 зупинка: майдан Вірменський ринок.

10 зупинка: Вірменський Миколаївський костел.

11 зупинка: Миколаївська церква.

*(*За бажанням групи рух вулицями Вірменська, Довга, Руська до Руської брами.)*

12 зупинка: Тринітарський костел.

13 зупинка: оглядовий майданчик на бастіонах Міської брами.

14 зупинка: Старий замок.

Екскурсія територією фортеці: башта Нова Східна (вступна частина, загальні відомості про замок, огляд експозиції) – відвідини підвалу башти Нова Східна, огляд криниці) – Боргова яма – башта Папська – подвір'я фортеці – підйом на бойову галерею в башті Лянскоронська (огляд експозиції, башти Комендантська, Рожанка) – Західний бастіон (огляд споруд Нового замку з висоти бастіону) – експозиція в башті Денній – музей *(факультативно*) [1], (Додатки А,Б).

*(*За бажанням групи- відвідини Нового замку, спуск на Карвасари, в каньйон р.Смотрич до Хрестовоздвиженської церкви та підвісного містка.)*

***Примітка: *****Протяжність екскурсії збільшується на 1 академічну годину.*

Кінець екскурсії, прощання з групою.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ».

№ п/п	Маршрут екскурсії	Зупинки	Об'єкти показу	Тривалість	Назва підтеми та перелік головних питань	Організаційні вказівки	Методичні вказівки
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Вул. Кн. Коріатовичів – Новопла-нівський міст.			3-5 хв.	Вступ: знайомство з групою; повідомлення довідкових даних про екскурсію	Можливо в автобусі	Вступ повинен бути коротким та змістовним. Встановлюється контакт з групою.

2.	Зона відпочинку Лебедине озеро	Оглядовий майданчик	Каньйон р. Смотрич, водоспад, Новопланівський міст, башта Гончарна, східна частина Старого міста План-схема Старого міста.	5 хв.	Хронологічний виклад основних етапів історії міста Місто-фортеця, головні тенденції обороноздатності міста	Група з майданчика оглядає каньйон річки та Старе місто Показати групі подальший маршрут екскурсії	Розповідається історія міста з найдавніших часів до сучасності. Викладання матеріалу чітке, не розтягнуте. Використовується показ фотоматеріалів 19 ст. Показати схеми Руської та Польської брам.
3.	Св'ято-Троїцький майдан – вул. Зарванська	Майдан	Св'ято-Троїцька церква, житлова забудова 19 ст.	10 хв.	Св'ято-Троїцька оборонна церква, Новопланівський міст, Св'ято-Троїцький		Зробити акцент на оборонній архітектурі церкви, порівняльний

					майдан, вул. Зарванська.		аналіз, портфель екскурсовода.
4.	Майдан Руський ринок	Башта Кушнірська	Руський ринок, башта Кушнірська, Вітряна брама, Турецький бастіон, Міські мури, порохівня , броварня, Польські фільварки.	10 хв.	Національні громади Старого міста в 16 ст.; руська громада, оборонні споруди – Верхня Польська брама.	Перехід групи Старопочтовим узвозом до Міських мурів	Розповідь складається з двох частин: 1 зупинка- Руський ринок; 2 зупинка- Кушнірська башта біля міських мурів.
5.	Старопочто-вий узвіз, міст на Польські фільварки, Нижня Польська	Башти Польської брами	Комплекс Польської брами, барбакан.	10 хв.	Унікальність гідротехнічних споруд Польської брами, історія будівництва, сучасний стан	Спуск групи в долину річки, детальне ознайомлення з пам'яткою.	Доцільно використати схеми Польської брами, розповідь легенд Т. Сис

	брама.				пам'ятки.		Бистрицької.
6.	Сходи Фаренголь-ца, вул. Ковальська, монастир Уршулянок	Оглядовий майданчик	Панорама каньйону р.Смотрич, Старого замку, Нового замку, Польських фільварок.	5 хв.	Кам'янець-ремісничий центр Поділля, Замковий міст-.найстаріший міст на Україні, фортеця-захисниця міста, історія будівництва Нової фортеці.		
7.	Провулок між міською друкарнею та магазином «Срібне місто»	Подвір'я Кафедраль-ного костелу	Петро павлівський костел, мінарет, пам'ятний знак Юрію Володиєвському,	20 хв.	Релігійні пам'ятки Старого міста-загальні відомості, історія Кафедрального Петропавлівсько-		Розповідь ділиться на дві частини: -історичні відомості про костел (подвір'я

			пам'ятник Іоанну Павлу II, скорботний Ісус, Тріумфальна арка.		го костелу-головного католицького храму Поділля.		костелу); -внутрішнье оздоблення костелу (в храмі).
	Технічна зупинка			5-10 хв.			
8.	Майдан Польський ринок	Біля Ратуші	Архітектурний ансамбль майдану Польський ринок, ратуша, дзвіниця, Вірменська криниця, музей Середньовічного суду.	20 хв.	Польський ринок-головний майдан Старого міста, центр політичного життя польської громади і всього міста.	Надати вільний час на фотографування.	Простежити розвиток майдану від часів заснування міста до сьогодення в хронологічному порядку, портфель екскурсовода.
	Технічна зупинка			5 хв.			
9.	Вул. Доміні-	Домінікансь	Дзвіниця, костел	10 хв.	Історія	Звернути увагу	Використати

	канська	кий костел Св. Миколая	Св. Миколая, каплиця Св. Домініка, мінбар,будинок кам'янецьких старост.		домініканського костелу від заснування до нашого часу, кам'янецькі старости-генеральні старости Поділля.	туристів на скульптурне оздоблення дзвіниці костелу.	портфель екскурсовода.
10	Майдан Вірменський ринок	Майдан Вірменський ринок:	Будинок окружного суду 19 ст.,	10 хв.	Історія вірменської громади Кам'янця	Від зупинки №1 зробити перехід до зупинки №2.	На початку розповіді зробити коротке

		1- біля будинку губернсько-го суду; 2- біля картинної галереї.	меморіальна дошка С. Петлюри, будинок Кіріака, картинна галерея, Вірменський торговий дім.				повідомлення про події 1919-20р., використати порівняльний аналіз, портфель екскурсовода, вірші С.Руданського.
11	Вул. Вірменська	Вірменський Миколаївсь-кий костел 15 ст.	Дзвіниця, руїни костелу, хачкар, найстаріший вірменський житловий будинок, палац Рациборовського (оселя Яна де Вітте).	5 хв.	Головний храм вірменської громади (від 1495р. до наших днів)		Портфель екскурсовода, порівняльний аналіз.
12	Пров. Миколаївсь-	Миколаїв-ська	Вірменські склади, дзвіниця,	10 хв.	Історія оборонної церкви Св.	Надати час на молитву та свічки	Розповідь про черниць-

	кий	православна церква 14 ст.	церква (зовні та всередині), хачкар 1544р., мури церкви.		Миколая.		девоток (по Ю. Сіцинському), портфель екскурсовода.
	Технічна зупинка			5 хв.			
13	Старобуль-варний узвіз	Біля Тринітарсь-кого костелу 18 ст.	Тринітарський костел	3 хв.	Тринітари на Поділлі, історія будівництва храму		Портфель екскурсовода
14	Старобуль-варний узвіз	Оглядовий майданчик	Руська брама, Руські фільварки, міські мури, казарми фортеці, вірменський бастіон, Міська	10 хв.	Унікальність гідротехнічної споруди Руської брами, предфортечні оборонні		Висвітити період окупації та визволення міста під час В.В. війни.

			брама, Замковий міст, Карвасари, Хрестовоздвижен ська церква, пам'ятник «Семи культур», хрест.		споруди, Карвасари-середньовічна митниця, історія Хрестовоздвижен ської церкви.		
15	Вул. Замкова.	Старий замок	Споруди Старого замку.	40 хв.	Фортеця-захисниця міста.		

Кінець екскурсії. Прощання з групою [1,2],(Додатки А,Б).

ВИСНОВКИ

Головною домінантою національно-патріотичного виховання учнів є усвідомлення власної долі з долею своєї держави, активна за формою та моральна за змістом життєва позиція молодого громадянина України. Ця домінанта є основою, головною думкою методичної розробки. Принцип поступовості та безперервності процесу виховання учнівської молоді в дусі патріотизму з активним використання можливостей краєзнавчих екскурсій створить умови для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності молодого покоління і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб розвиток та становлення особистості здійснювався на патріотичній основі.

Методичний матеріал «Кам'янець на Поділлі» спрямований на розвиток творчих здібностей, навичок самоосвіти, підвищення інтересу у вихованців до вивчення історії рідного міста.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Ганаба С.О. «Моє місто – Кам'янець-Подільський». Кам'янець-Подільський, 2004.

2. Завальнюк О., Комарницький О. «Кам'янець-Подільський». Історико-популярний нарис. Кам'янець-Подільський, 2001.

3. «Інструкцію щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю», яку затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. за № 1341/26118.

4. «Інструкції щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю» [інтернет-ресурс]. Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1341-14/

5. Методика проведення навчальних екскурсій. [інтернет-ресурс]. Режим доступу:

https://www.google.com/search?q=%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%D0%B9&oq=%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8F+%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%D0%B9&aqs=chrome.6.69i57j0i13l2j0i22i30l4.25958j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Карта Старого міста

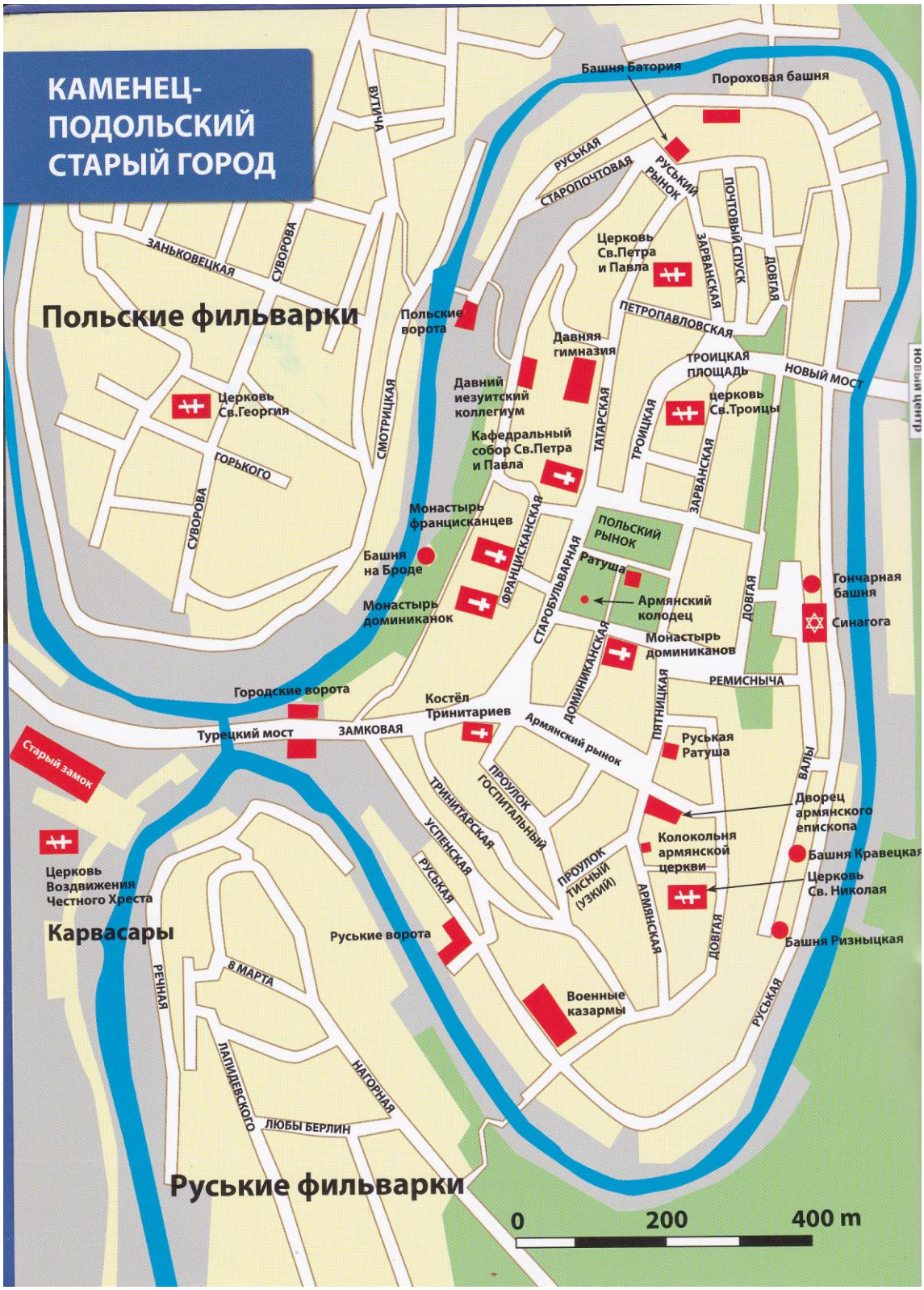

Карта Старого міста

Додаток Б

Текст екскурсії «Кам’янець на Поділлі»

Загальні відомості. Історична справка.

Кам'янець-Подільський знаходиться на Поділлі в південно-західній частині України. Місто- районний центр Хмельницької області. Населення міста складає приблизно 103 тис. осіб. Це переважно українці, а також росіяни, поляки, вірмени, євреї.Місто розташоване на річці Смотрич - лівій притоці Дністра. Воно складається з кількох частин: Старого та Нового міста, Руських і Польських фільварок, Карвасар, Видрівки, Підзамча. Найдавнішим з них є Старе місто, засноване на півострові. Територія Кам’янця-Подільського складає біля 30 кв. км.

Старе місто у Кам'янці - Подільському історично формувалося в унікальних ландшафтних умовах - на півострові площею 121га, утвореному омега-подібною петлею каньйону річки Смотрич з висотою скелястих берегів до 30 м. Острівна ізольованість в межах замкнутого каньйону, два спадистих миса з північного та південного боку, високий мис із замковим комплексом із західного боку з вузьким скелястим перешийком об'єднують Старе місто з прилеглою територією у цілісний архітектурно - ландшафтний комплекс.

Смотрицький каньйон – 9 км. смужка долини ріки Смотрич з скелястими берегами. Його стрімкі мальовничі береги привертають увагу численних туристів. Головна цінність цього витвору природи - це відкриті сторінки геологічних формувань, зокрема древньої доби - *силуру*. У скелях каньйону закарбовано в камінь вимерлі рослини та тварини.

Карвасари

У 1998 році на базі Державного історико-архітектурного заповідника створено Національний історико-архітектурний заповідник. На території міста розташовано більше 200 пам’яток архітектури, із яких 175 розташовані та території НІАЗ, в тому числі 111 державного значення. Архітектура Старого міста - заповідника зберегла зразки культур різних народів (українців, поляків, вірмен і росіян) та релігій (православної, католицької, іудейської, мусульманської). Також місто є адміністративним центром Національного природного парку «Подільські Товтри».

Ми розпочнемо нашу екскурсію містом з **Новопланівського мосту**. Цей міст, який через каньйон річки Смотрич проводить туристів із нового міста (звідси й походить назва – Новий план міської забудови) на територію Старого міста. Міст було побудовано у 1874 році.

Десь у глибині століть губиться час зародження міста ... Проте історико-археологічні пам'ятки свідчать, що на цих землях люди жили з давніх-давен. На території Старого міста, фортеці та в урочищі Татариському знайдено залишки поселень трипільської культури, доби бронзи й раннього заліза. У перші століття нашої ери територію майбутнього Кам'янця та його

околиць населяли племена черняхівської культури, основним заняттям яких було землеробство. Знайдені тут римські монети II-Ш сторіч свідчать про торгові зв'язки місцевого населення з жителями Північного Причорномор'я та римських провінцій. Наприкінці першого тисячоліття нашої ери територію сучасного Кам'янця, як і все середнє Подністров'я заселяють східнослов'янські племена уличів та тиверців, що входили до складу Київської Русі. Залишки слов'янських поселень, виявлені на території фортеці та Старого міста, дають підстави стверджувати, що в XII-XIII ст. сформувалось місто Кам'янець. яке набуло значного розквіту у складі Галицько-Волинського князівства, особливо у торговельних стосунках, бо саме через нього проходив шлях з Києва на Балкани. Місто було також одним із форпостів на південно-західному кордоні Русі.

Проте існує гіпотетична версія про заснування міста ще римськими легіонерами. Ніби Кам'янець позначений у "Географії" Птолемея як *Клепидава* (від латинського *лапис* «камінь» та дакійського *дава* «місто»), а також пригадується у працях Геродота як *Петридава* - місто на камені.

У середині XIII ст. Поділля (Пониззя) було загарбане монголо-татарськими завойовниками хана Батия (1240р).

В 1362 р. великий князь литовський Ольгерд розбив трьох татарських ханів і Поділля перейшло до Великого князівства Литовського. Молоді князі Коріатовичі, отримавши в данину Подільську землю від дядька свого Ольгерда, здобули прихильність місцевого населення, почали боронити землю від татар.

Мовою літопису:

«Нашли себе крепкое место на речке Смотриче и построили город Смотрич. В месте, где были ченцы на горе, они нарядили город Бакоту. Затем занимаясь охотою, случилось им загнать оленей на тот остров, где ныне находится город Каменец. Там они вырубили лес и из камня умуровали город Каменец. С того времени они, укрепляя все Подольские города, осели во всей земле Подольской.»

Литовський період в історії Кам’янця вважається найсприятливішим для розвитку міста. Князі дали місту початки Магдебурзького права. Місто почало швидко рости, зростали житлові будинки, споруджувались оборонні укріплення. На давньоруських залишках фортифікаційних споруд звели нові мури і вежі з бійницями і фортеця зайняла кругову оборону.

Польський період панування в Кам’янці був найтривалішим. В першій половині XV ст., залишившись під владою князів Бучацьких Поділля зазнавало масових руйнівних набігів татар. Тому польський сейм уклав рішення – викупити Кам’янець у князів і перетворити його на форпост проти агресії татар і турків. Проте королівська казна не мала необхідних коштів.

Вирішили подільських селян зобов'язати здати на викуп одного бика з кожного лану землі. З 1463 р. Кам'янець стає королівським містом і одночасно з тим столицею Подільського воєводства, важливим стратегічним містом польської держави з першокласною на той час фортецею. З 1672 по 1699 рр. містом володіє османська імперія, а далі знову шляхетська Польща.

В 1793році Правобережна Україна була приєднана до Російської держави, а в 1795 році Кам'янець став центром Подільської губернії.

(розповідь про водоспад, змагання з скелелазіння, б.Гончарна, Синагога та ін.).

Зупинка 1. Троїцька площа.

Туристи зупиняються на **Троїцькій площі.** На Троїцькій площі знаходиться **церква Св. Трійці**. Вважається, що це найдавніша церква Кам'янця. Вона існувала ще за часів князів Коріатовичів, у XIII-XIV ст., та постійно підтримувалася руською общиною міста. Зараз храм відбудований силами ченців греко-католицького чину Святого Василія Великого.

Зупинка 2.Руський ринок.

Вулиця Зарванська, на північному сході Старого міста, закінчується біля Кушнірської башти на колишньому Руському ринку. До речі «зарванцями» поляки називали жебраків, брудних, неохайних людей. Уявляєте, якою була ця вулиця в середньовіччя і хто тут мешкав.

Майдан Руський ринок був свідком насиченого подіями життя українців. На майдані знаходилась Руська ратуша, в якій працював руський війт. У 1658 р. у громади відібрали ринок, ратушу було зруйновано. З 1670р. скасували права русинів на самоуправління. З того часу майдан змінив багато назв: М'ясний, Торговий, Зарванський і найколоритніша назва – Обжерний ряд. Тут просто неба, на очах перехожих варилися смачні українські страви, коптилася ковбаса. Тепер на місці майдану житлова забудова.

Збудовано Кушнірську башту в 1585 р. на кошти ремісничого цеху кушнірів, які в цьому місці боролись під час небезпеки. Семиповерхова, вона дозволяла добре обстрілювати пологий берег річки. Із західного боку до неї зробили прибудову, що називається Вітряною брамою. За народними переказами, у серпні 1711 р. Петро І повертався з Пруського походу, при проїзді воріт Кушнірської вежі йому вітром здуло капелюха, «Що за вітряна брама?» – вигукнув цар. Полюбляли короновані особи проїхатись вулицями нашого міста. Цікаво описує в своїх нотатках протоієрей Юліан Лотоцький приїзд в наше місто царя Олександра І: «Государь вьехал в город без лошадей, карету Его Величества тащили евреи и некоторые из мещан.» Зовсім по іншому подає зустріч того ж самодержця Ю.Сіцінський. Красиво. Благородно.

(Далі розповідь про Ігнація Сцибора-Мархоцького)

Вітряна брама з'єднувалась муром з бастіонами, які побудували турки, захопивши місто в 1672 р. Укріплення в цьому місці існували і раніше. Османи вдосконалили укріплення, використавши для цього камінь з поруйнованого монастиря домініканок. Тому кам'янчани з іронією називали ці укріплення «дівочими горщиками». Пізніше, в XIX ст. Турецькі бастіони були пристосовані під міський театр. Поет К.Батюшков залишив спогади про своє перебування на військовій службі в Кам'янці. Він писав знайомим в Петербург, що Кам'янець нудне провінційне містечко, що нема ніяких розваг, крім поганого театру, дивишся бездарну гру п'яних акторів, а в цей час мокнеш під дощем і мерзнеш під вітром. І таке бувало!

Зупинка 3. Нижня Польська брама.

Вздовж міських мурів Старопоштовим узвозом спускаємось до Смотрича. Майже біля самої води, під невисокими, в цьому місці, скелями три башти, фрагменти стін. Це була могутня оборонна система, фактично ще одна фортеця що складалася з п'яти башт, з'єднаних між собою мурами, які перетинали каньйон ріки. Три башти були розташовані на правому березі, а дві на лівому.

Стіна, що перетинала русло Смотрича, мала два шлюзи, якими в разі потреби перекривали течію ріки. У другій половині XIX ст. при прокладанні нової дороги Польську браму зруйнували.

Біля Польської брами в давні часи була церква. О.Сементовський записав легенду, що останній з священників покінчив життя самогубством. З тих пір на Великдень з-під руїн чути церковні дзвони. А ще розповідають, що у Великодню ніч, коли в церкві було повнісінько людей, сталося лихо. До Кам'янця дістались непоміченими татари і увірвались у храм. Серед прочан стояла ковалиха Марина, навколо неї її чотирнадцять синів. Розставивши руки старалася вона затулити від ворога своїх дітей. Жінка молила Господа: «Боже! Не дай моїм синам яничарами стати. Забери мене і синів моїх у могилу!» Сталося чудо. З неба почувся грім, церква задрижала і опустилась в яму. Води Смотрича наповнили церкву і винесли всіх невірних десь у Чорне море. А всі люди, разом з церквою опустились в глибину землі і земля зрівнялась над ними.

Сходами Фаренгольца підіймаємось на вул. Ковальську. Шанований у місті лікар, талановитий хірург, доктор медицини Є.Фаренгольц, був у Кам'янці президентом Товариства подільських лікарів, найстарішого на Україні. Назва сходів походить від того, що будинок батька Є.Фаренгольца знаходився неподалік. На подвір'ї будинку №4 по вул. Ковальській можна побачити грот-колодязь XVI ст. Колись це було підвальне приміщення одного з житлових будинків.

Зупинка 4. Оглядова площадка.

Зупинка 5. Костел.

Впродовж XVI-XVII ст. з північного та південного боків добудовуються каплиці Св.Причастія, Втішання Богородиці і Непорочного зачаття, з східного боку нова вівтарна частина (пресбітерій). Під час турецького поневолення костел використовувався як мечеть султана – джамія. Яничари поскидали додолу дзвони, позривали хрести., образами вимостили дорогу султану Магомету IV до нової мечеті. І вже ведуть, спійманого на ринку восьмирічного Сашка Ястремського, аби в присутності султана, посеред храму зробити хлопчикові обрізання й тим самим завершити обернення костелу на мечеть. Турки повикидали польські трупи з підвальних склепів, з західного боку прибудували мінарет. 27 років муєдзін п'ять разів на день долав 144 кам'яні сходинки і з маківки мінарету скликав правовірних до молитви. «Алла, акбар, алла!» – неслось над поневоленим містом, луною віддаючись від сірих скель, високих товтр. Повернувшись до Кам'янця поляки теж не прийняли чужих останків, а мінарет увінчали статуєю Богородиці, яку біскуп (епіскоп) Микола Дембовський привіз з далекого Данціга (Гданська). Для виготовлення Мадонни використали сплав з міді і срібла, який називається дзвоновою міддю. Хоч всередині статуя порожня, вага її досить значна, а висота композиції 4,5 м. 10 травня 1756 р. дзвонили урочисто дзвони, гриміли фортечні гармати – Мадонна в ореолі зірок ступила на золоту кулю з півмісяцем і змією. Ця символіка запозичена з «Апокаліпсиса» Іоанна Богослова: «И явилось на небе великое затмение, и жена облаченная в солнце: под ногами ее луна а на голове ее венец из двенадцати звезд.» (глава 12, стих 1).

Коли підіймаєшся на мінарет стертими кам'яними сходами тебе охоплює відчуття, що ти рухаєшся по спіралі невгомонного часу, торкаючись століть плечима і руками. Крізь вузький отвір ступаєш на кам'яні плити балкону під самісінькою Мадонною на запаморочливій, майже сорокаметровій висоті, бачиш пругкий еліпс фортеці за ниткою Турецького мосту, бані церков, хрести костелів, павутиння середньовічних вулиць з Польською ратушею в центрі - благословенне богом місто.

У XVIII-XIX ст. костел реконструюється в стилі бароко і псевдоготики. Тоді ж Джовані Сампіпі розписує інтер'єр костелу, копіює картини відомих італійських художників Кореджо, Гвідо Рені. Внутрішнє вбрання, дерев'яна різьба, вітражі оживають під звуки старовинного органу, виготовленого австрійською фірмою «Карл Хоссе» в 1857 р. спеціально для костелу. Пощастить потрапити на концерт органної музики – враження на все життя. Костел славиться «довічною білою молитвою» – надмогильним пам'ятником юній красуні Лаурі Пшездецький, що впала з коня і не піднялася. Перед іконою святої Одігітрії, покровительки подорожуючих, помоліться і попросіть для себе легкої мандрівки. На подвір'ї костелу стоїть пам'ятний знак на честь мужньої людини, талановитого військового Єжі (Юрія) Володиєвського, національного героя Польщі, але кровного подолянина, який загинув в останній день штурму фортеці

турками. За легендою він був похований неподалік в склепах Францисканського костелу з іншими захисниками Кам'янця.

Прощаючись з унікальною пам'яткою сакральної архітектури – Петропавлівським костелом, пройдемо Тріумфальною аркою (XVIII ст.),збудованої на честь останнього польського короля Станіслава Августа. Ця споруда унікальна тим,що її барокових стін не торкались руки реставраторів. Знавці - кам'янчани стверджують: якщо пройти через браму, задумане в цей час най сокровенне бажання неодмінно збудеться. Спробуємо?

Зупинка 6. Мапа Старого міста.

Зупинка 7. Польський ринок.

Наступною нашою зупинкою стане центральна споруда Польського ринку – будинок міської **Ратуші**. Будник цей цікавий своїми таємницями, підвалами, які колись використовувалися як в'язниця, таємними ходами та сполученням із іншими будинками Старого міста. Тут, у підвалах Ратуші, знаходилась колись головна міська вага. Після реконструкцій площі, вже у XX столітті, на Ратуші знову встановили міський годинник. Майдан перед Ратушею мав назву «лобне місце». Центральною спорудою на ньому був ганебний стовп, який мав у XVII ст. вигляд колони, увінчаної скульптурою. На початку XIX ст. на майдані був покараний батогами ватажок селянського бунту на Поділлі Устим Кармелюк.

Також на Польському ринку звертає на себе увагу будинок міського **(Вірменського) колодязя**. Існує декілька версій його будівництва. За однією з них, колодязь будували на кошти вірменського купця Нарсеса з 1638 року. Глибина його сягала 55 метрів, проте вода за вмістом солей, натрію та кальцію у 36 разів перевищувала показники інших джерельних вод та була на смак гірко-соленою. Тому, після реконструкції площі, колодязь перестали використовувати як джерело води і він лишився лише прикрасою площі.

Зупинка 8. Домініканський монастир.

Неподалік від Польського ринку ще один цікавий храм – Домініканський Миколаївський костел. Дзвіниця і інтер'єр костелу прикрашені родинним гербом «Пилява» графів Потоцьких, які охоче спонсорували домініканців. Потоцькі вірили, що їх рід буде так довго процвітати, як довго буде існувати домініканський орден. Над входом привертає увагу ще один герб – «Пес, який тримає у пащі смолоскип» – це символ ордену домініканців. Латиною «Donum canes» значить «Пси господні.» За легендою, матері Домініка Гусмана, засновника Ордену, у сні явився янгол і сповістив, що народить вона смолоскип, який спалить ворогів святої віри. У 1992 р. при реставрації Домініканського костелу було відкрито підвали. В одному з них виявлено залишки поховань монахів цього ордену. А от в інших підвалах

знайшли ями, в яких штабелями було складено скелети людей різних за віком. Їх було дуже багато і кістки були світлі, на відміну від давніх поховань. Була спроба з'ясувати кого і коли було таємно поховано в підземеллі, можливо то жертви сталінських репресій, голодомору. А ще розповідали очевидці розкопок, що деякі ями було засипано вапном. Дуже скоро підвали засипали, а таємниця з багатьма невідомими залишилась.

Коли турки володіли Кам'янцем на подвір'ї монастиря був побудований чудовий «фонтан сліз» в шану пам'яті про померлу доньку намісника султана Галіль-паші, а Миколаївський костел було перетворено на мечеть коханої дружини султана Хасеки. В будинках напроти костьолу, які належали кам'янецьким старостам, деякий час мешкав тесть Тимоша Хмельницького молдавський господар Лупул з донькою Розандою, дружиною Тимоша.

Зараз іде реставрація монастиря ченцями паулінами. Тут буде головний католицький монастир Кам'янця.

Зупинка 9. Вірменський ринок.

«Ой, на горі вогонь горить
Біля вогню вірмен сидить.
Вірмен у дуду виграває
Чужу жінку викликає:
«Вийди, вийди коханочка,
Серце моє, подоляночка.»

Такі пісні складали кам'янчани про вірмен, найколоритніших мешканців Кам'янця. Місто стало для них другою батьківщиною, а вірменську общину Кам'янця у свій час називали «Польським Ечміадзином». Талановиті ремісники, будівничі, заповзяті купці, щедрі благодійники- вірмени залишили після себе багату спадщину. В південній частині площі Вірменський ринок приверне Вашу увагу торговий будинок XV ст. з порталом, оздобленим рослинним орнаментом (зараз музей Старожитностей).

Також у цьому районі міста знаходиться будинок колишньої резиденції турецького паші, будинок руського магістрату - з загадковою химерною істотою на фасаді. Варто спокійно прогулятися вулицею Довгою, яка обминає цей район та уважно роздивитися її старовинну забудову. Слід також звернути увагу на той факт, що всі вулиці Старого міста вкриті бруківкою столітньої давнини.

Зупинка 10. Вірменський Миколаївський костел.

Вірменський Миколаївський костел, на вул. Вірменській, був взірцем візантійської архітектури. На жаль збереглися тільки рештки критої галереї, що оточувала храм з трьох боків, та п'ятиярусна дзвіниця XV – початку XVI ст. з чотирма маленькими баштами на кутах,

у кожній з яких є бійниці. В радянський час реставруючи дзвіницю, виявили неоціненний скарб золота, срібла, інших коштовностей. Реставратори приховали знахідку, розділивши між собою. Історія, яку в місті не люблять згадувати.

Напроти, в глибині садиби, розташований двоповерховий невеликий будинок, який належав коменданту фортеці Яну де Вітте. Є думка що він народився в бідній вірменський сім'ї. Написання його прізвища змінювалось на протязі всього життя. Віт, Вітт, Вітте, де Вітте – це мов віхи долі бідного вірменського міщанина, що став генерал-лейтенантом, комендантом славнозвісної Кам'янецької фортеці. Похмура оселя коменданта пожвавилась, коли ще за життя старого коменданта в 1779 р. його син Йозеф Вітт привів свою молоду дружину Софію. «Чарівна комендантова» влаштовувала в палаці пишні прийоми, була законодавицею моди для місцевих панянок. Влучно казав офіцер гарнізону Дальке: «Ця пташка скоро вилетить з клітки...» І дійсно, залишивши чоловіка, Софія почала вправлятися в політичних інтригах. І не без успіху між іншим. Зустріч з графом Феліксом Станіславом Щесним Потоцьким привела її до нового палкого кохання. На згадку про це кохання залишився чудовий парк Софіївка в м. Умань.

Зупинка 11. Миколаївська церква.

Миколаївська церква-одна з найдавніших православних церков Кам'янця, споруджена у 1398 р. вірменом Синаном, сином Котлубея. В конфорс церкви вмуровано «Хрест-камінь» – хачкар з різьбленим орнаментом із зображенням хреста в центрі. Архітектура церкви проста і сувора, пристосована для оборони на випадок нападу ворога. Коли турки у XVII ст. захопили місто при церкві жили чорниці-девотки. Галіль-паша заборонив вірменському священику Матарію опікуватись монастирем. Чорниці вимушені були покинути місто. Під час бурі на Чорному морі кораблі, на яких вони пливли до Вірменії, потонули. Врятувався лише один корабель, але й він пристав до турецького берега. Девотки отримали дозвіл оселитися на турецький землі, збудували церкву, але нудьга за українською землею, яка стала їм рідною, пересилила і вони вирішують повернутися.

Зупинка 12. Тринітарський костел.

Праворуч можна побачити чудовий архітектурний комплекс колишнього **тринітарського костьолу Св. Трійці** (1750-1765 рр.), з скульптурними композиціями Діви Марії та Св. Яна з Мати – засновника тринітарського чернечого ордену.

Суть покликання ордену тринітратів – повернення бранців з неволі на батьківщину. Ця діяльність ченців набула особливої важливості після звільнення подільських земель від турецького панування. Символом чернечого ордену є червоний хрест на білому фоні.

На фронті костьолу можна побачити скульптури невільників, скутих ланцюгами. В центрі фронтону – «всевидяче око».

В сквері навпроти тринітарського костьолу знаходиться пам’ятник на **братській могилі** часів Другої світової війни. Цей пам’ятник нагадує про запеклі бої за місто навесні 1944 року.

Зупинка 13. Оглядовий майданчик.

Рухаючись берегами Смотрича, давайте познайомимося із старовинною місцевістю, яка має назву Карвасари. З давніх часів це був наче передпокій при в'їзді в Кам'янець. Тут зупинялися купці зі сходу і заходу, яким - за розпорядженням кам'янецького старости, під страхом тюремного ув'язнення не дозволялось жити в місті більше, ніж на 3 дні.

"Караван-сараями" називали постоялі торговельні двори та склади для караванів. Від того, можливо, і виникла назва Карвасари. Проте, це офіційна версія виникнення цієї назви. Існує також народна етимологія. За переказами, жила в цьому районі в давні часи одна Сара - жінка легкої поведінки, повія чи путана. Масові походи "до курви Сари" породили невдовзі назву місцевості, де вона мешкала - "Курвисари", яка пізніше трансформувалася в "Карвасари".

Так це чи ні, нині важко сказати. Щодо єврейського населення, то так - дійсно, в цьому районі довгі роки селилася єврейська община Кам’янця. За твердженням дослідника історії міста Сініцького, на Карвасарах "у XVII-XVIII ст. жили євреї, яким також тоді не дозволялося жити в місті, а тільки дозволялося входити до міста вдень на декілька годин. Коли у 1797 році євреям було дозволено жити в Кам'янці, заможніші карвасарські євреї переселилися до міста, а в Карвасарах залишилася одна біднота, євреї-ремісники - маляра, фарбувальники, шевці".

У XVII ст. під час захоплення міста турками на Карвасарах оселилися татари-липки. Поруч із православною церквою знаходились єврейські молитовні будинки. Існують згадки навіть про мечеть. З давніх будівель на Карвасарах залишилося декілька глинобитних будинків та дерев’яна **Хрестовоздвиженська церква**, побудована у 1799 році на місці більш ранньої. Вона є справжньою окрасою сучасних Карвасарів, її з повним правом називають перлиною українського дерев'яного зодчества.

У західній частині Старого міста через стрімку височінь каньйону ріки Смотрич перекинуто Замковий міст.

Споруда цікава не тільки своєю архітектурою, але й історією. З цією пам'яткою пов'язано багато історичних подій: втеча *Устима Кармалюка* з фортеці, безславна смерть *Юрія Хмельницького*, який зрадив справу свого батька - Богдана Хмельницького. Початок будівельної історії Замкового мосту співпадає з початком спорудження фортеці, а

також необхідності в транспортній артерії, яка б з'єднала фортецю з містом. Найперший документ, у якому описується Замковий міст, датований 1494 роком, - це грамота «Про передачу новому старості замків Скали, Кам'янця, Смотрича і Летичева». Проте, існує припущення, що першими будівельниками моста були ще військові інженери римських легіонів імператора Траяна. Припускають схожість конструкцій мосту у Кам'янці-Подільському з мостом, що зображений на Траяновій колоні у Римі.
Під час турецького загарбання міста (1672 - 1699 рр.) була проведена реконструкція Замкового мосту. З обох сторін на ньому споруджено кам'яні парапети з бійницями, утворивши таким чином вузький, добре укріплений коридор.
Ймовірно те, що роботи були проведені досить значні, тому що з цього часу Замковий міст у народі дістає назву Турецького, а деякі дослідники історії Поділля та історії міста помилково стверджували, що міст був побудований під час турецького володіння.
З покоління в покоління серед кам'янчан передається легенда про скарб турецького султана, що начебто знаходиться під мостом. У 1685 році на мості за наказом турецького намісника було страчено молодшого сина великого Богдана - Юрія Хмельницького.
У 1766 році проводиться ще одна реконструкція мосту, в результаті якої первісне середньовічне ядро зникає під щільним облицювальним шаром. Арочні пройоми мосту було закладено каменем, що й надало споруді вигляду кам'яної суцільної стіни. Про ці роботи свідчить напис на кам'яній плиті, вмурованій з південної сторони у стіну мосту.
Протягом XIX століття Замковий міст декілька разів ремонтувався. Дуже часті повені не раз пошкоджували його нижню опорну частину. Так, у 1855 році проводився ремонт південної стіни мосту, в цей час і з'явились на ній контрфорси з залізними стержнями.
Того ж року було розпочато роботи по прокладенню бруківки на мосту.
На початку Великої Вітчизняної війни, під час відступу радянських військ, міст підірвали, в результаті чого була пошкоджена верхня проїзна частина мосту. Фашистам, що окупували місто, необхідно було налагодити важливий транспортний шлях на захід. Тому в 1942 році проводиться реконструкція проїзної частини Замкового мосту.
Під час звільнення міста від фашистських загарбників у 1944 році сапери врятували міст від знищення.
До будівництва гідроелектростанції біля Замкового мосту по обидва боки від каналу стояли два старовинних млини.
Сам Замковий міст є однією з найцікавіших пам'яток міста. Він - німий свідок багатьох історичних подій, шедевр будівельного мистецтва. Разом із фортецею та південними оборонними укріпленнями Замковий міст створює унікальний середньовічний ансамбль, який не мав собі рівних у всій Східній Європі.

У 2000 році Замковий міст був внесений у **Список 100 пам'ятників Світової архітектурної спадщини ЮНЕСКО**.

Зупинка 14. Фортеця.

Невід'ємною частиною Старого міста - його перлиною - є Стара фортеця, яка стала візитною карткою Кам'янця-Подільського та символом міста. Історія заснування фортеці починається у XII столітті. Немов продовження кам'яних скель, височать башти фортеці. Одинадцять башт входять до складу фортеці, кожна з яких має свою назву та свою історію. Так, наприклад, найвища башта названа **Папською** тому, що була збудована на кошти, виділені папою римським Юлієм II. Ще її називають Кармелюковою, бо в ній тричі був ув'язнений Устим Кармелюк.

У **Чорній** (кутовій) башті знаходиться криниця глибиною 38 м та діаметром 5 м, видовбана у скалі. Досі збереглося величезне дерев'яне колесо з пристроєм для підняття води на поверхню. Вежа 4-х ярусна з конічним куполом має назву **Лянцкоронська**, 2-х ярусна дозорна - **Комендантська**, вежа **Рожанка** з підземним ходом, а також височать вежі **Тенчинская**, **Ковпак**, **Ляська** (Біла).

Підземелля фортеці, де розташовувалися військові склади, тюремні камери, камери катувань, здається увібрали в себе стогін і крики засуджених. Також фортеця знаменита своїми підземними ходами - таємниці яких манять сучасних шукачів скарбів. Фортеця і місто були узяті лише двічі. Переказ говорить, що турецький султан ОсманII, дивлячись на неприступні вали, запитав: "Хто побудував цю твердиню?" і почувши відповідь: "Аллах", зі словами: "То нехай Аллах його і бере", - повів свої війська від стін Кам'янця. Славу неприступної цитадель зберігала століттями. Об її мури розбивались кляті ординські хвилі, замок не підкорявся ні молдаванам, ні волохам, стояли під її стінами війська Богдана Хмельницького, його сина Тимоша, І.Богуна, Джержалії. Імена будівничих фортеці – на мурах, палених вогнем: Каміліус, Йов Претвич, Теофіл Шомберг, Арчибальд Гловер, Христіан Дальке, Ян де Вітте, Станіслав Завадський. Лише двічі вона була здобута: в 1393 р. штурмом здолав замок литовський князь Вітовт, і у 1672 р. – турки, маючи перевагу в силі майже в 100 разів. Звитягу місту склали 12 днів його оборони і день останній, коли на одному з бастіонів фортеці стався вибух. Досі цей вибух пояснюють недбальством жовнірів у пороховому льосі, чи відчайдушністю майора артилерії Геклінга.

Турки укріпили фортецю, зміцнили замковий міст, обмурувавши його тесаним каменем. За легендою під кожним каменем в мурах і баштах фортеці лежать православні хрести. Адже її будували прості люди не для сили турецької, а для слави християнської.

Але настав час, коли яничари змушені були Кам’янець полякам повертати. Почали награбоване за 27 років вивозити, а з тим золотом, що залишалось не знали що робити.

Покликали відьмаря, який своїми чарами допоміг Кам'янець захопити. Наказав відьмар приховати все золото до слушного часу. Зробили велику діжку, зсипали туди все награбоване, кришку засмолили. Дідок діжку три рази обійшов, грудьми об землю вдарився і обернувся на чорного когута. Заспівав і діжка, ніби пір'ячко полетіла з мурів фортеці до Турецького мосту. А когут діжку скерував у водоспад під мостом. Там, під водою, відьмар сидить на діжці з золотом і чекає турків по нинішній день.

У фортеці можна піднятись в Кармалюкову вежу, де була камера ув'язнення, зазирнути у боргову яму, уявити собі як підіймали воду з 38-метрового колодязя з допомогою величезного колеса, з Західних бастіонів роздивитись вали і рови Нової фортеці – «горнверга», побудованого в XVII ст., та панораму старого міста. Запам'ятайте Кам'янець-Подільський таким. Тепер він і Ваш... Після довгої мандрівки повертаємось у місто. За Турецьким мостом (пам'ятаєте про турецьке золото?) можна відпочити в кафе «Під брамою». Тут все стилізовано під середньовіччя. Відразу на думку спливають байки про лицарів-тамплієрів, деякі з них нібито добралися і до Кам'янецької фортеці після розгрому ордена королем Франції. Цікаво, що Хмельницька область входить до великого Буковинсько-Подільського пріорства Міжнародної організації «Лицарський орден Архистратига Михайла». Сам Папа Римський Іоан Павло II благословив лицарів на добрі справи.